

Ranosrednjovjekovna kamena tranzena na crkvi Sv. Pavla u selu Palje Brdo u Konavlima

Early Medieval Stone Transenna from St. Paul's Church in the Village of Palje Brdo in Konavle

Izvorni znanstveni rad
Srednjovjekovna arheologija

*Original scientific paper
Mediaeval archaeology*

UDK/UDC 7.033.4:726.591(497.5Konavle)“06/10”
Primljeno/Received: 20. 04. 2004.
Prihvaćeno/Accepted: 01. 06. 2004.

Dr. sc. ZDENKO ŽERAVICA
Dubrovački muzeji
Arheološki muzej
HR – 21000 Dubrovnik

U radu se stilsko – tipološki analizira kamena tranzena s crkve Sv. Pavla u Paljem Brdu (Konavle). Utvrđeno je da ona predstavlja nalaz koji je nastao na starokršćanskom nasljeđu i da ide u krug prvih starohrvatskih spomenika, odnosno starohrvatske umjetnosti koja se na području Dalmacije počinje formirati početkom 7. st. Osim izrazite plitkoreljetnosti motiva, na to upućuje izbor simbola predstavljenih na noj, upotreba dvopruta i tropruta, te oblikovanje četverolisnog motiva koji predstavlja moguću preteču za primjenu kasnije vrlo rasprostranjenog motiva “pereca”, odnosno umreženih uzlova u starohrvatskoj kulturi. Posebno se naglašava da ova tranzena ukazuje na jedinstvo starohrvatske kulture na području cijele Dalmacije, a kako se navode analogije sa susjednog Apeninskog poluotoka, pretpostavlja se da je to zbog toga što se umjetnost ranoga srednjeg vijeka razvijala na ranokršćanskoj baštini, koja je na cijelom ovom prostoru tijekom kasne antike jaka kohezivna snaga u duhovnosti, a to je imalo jake odraze u razvoju umjetnosti.

Ključne riječi: rani srednji vijek, tranzena, crkva Sv. Pavla, Konavle, starohrvatska umjetnost, rano kršćanstvo

The paper presents a stylistic-typological analysis of the stone transenna from St. Paul's Church in Palje Brdo near Konavle. The transenna has been recognized as a find arising from the Early Christian heritage and classified among the first Old Croatian monuments, or Old Croatian art, whose development in the territory of Dalmatia commenced at the beginning of the seventh century. Apart from the obvious flatness of motifs, this is indicated also by the selection of symbols applied on the transenna – a two-band and a three-band, as well as four-leafed motifs that might be the prototype of the later widely distributed pretzel motif, i.e. reticulated knots, in Old Croatian culture. A particular point is that this transenna suggests the uniformity of Old Croatian culture throughout the territory of Dalmatia, and since analogies from the neighboring Apennine Peninsula are cited, the presumed reason for this is that early medieval art developed from the Early Christian heritage, which represented a strong cohesive force in the spiritual life of this entire territory throughout the Late Antiquity, which again greatly influenced the development of the arts.

Key words: Early Middle Ages, transenna, St. Paul's Church, Konavle, Old Croatian art, Early Christianity

Palje Brdo (ranije pravilno nazivano Pavlje Brdo) nalazi se u jugoistočnom dijelu Konavoskog polja, na posljednjim obroncima uzvišenja, čije padine prelaze u polje (karta 1.). Crkva Sv. Pavla je na dominantnom usamljenom vrhu iznad polja (karta 2.).¹ Na zapadnim padinama tog brda i u polju prema Grudi nalazi se veliki antički lokalitet Mirine, gdje je bila rimska villa rustica, a iz ovog područja su i ostaci antičkog mozaika (BOJANOVSKI, 1992., 177.). Antičko naselje je

bilo u rimsko doba opskrbljeno vodom, odvojkom glavnog vodovoda od Vodovade prema Cavtatu. U selu ima i nekoliko izvora, a i danas se koristi voda dovedena s izvorišta u Vodovadi. Kraj je vrlo plodan s dobrim uvjetima za življenje,

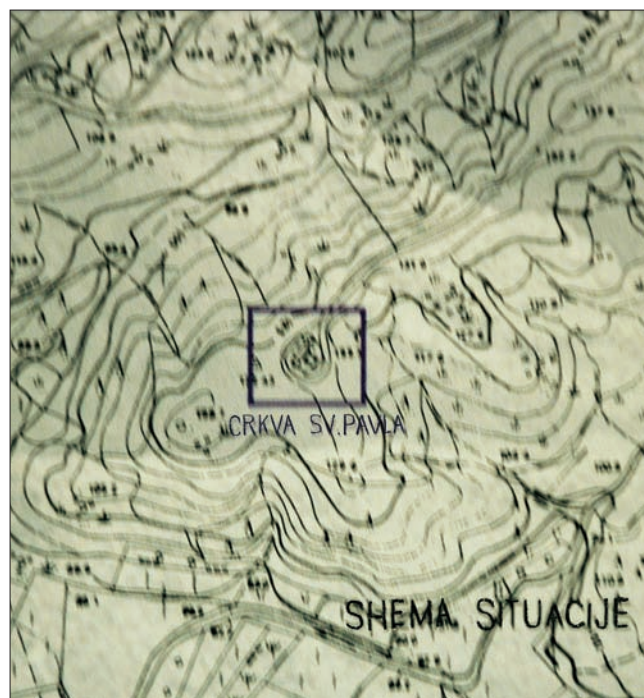
¹ Karte izradene i ustupljene na korištenje od Ljetne radionice “Konavle 2002.”, na čemu zahvaljujem. Izrada i kompjutorska obrada fotografija i priloga: Ivo Marlais, foto “Placa” Dubrovnik.

Karta 1. Konavle

Map 1 Konavle

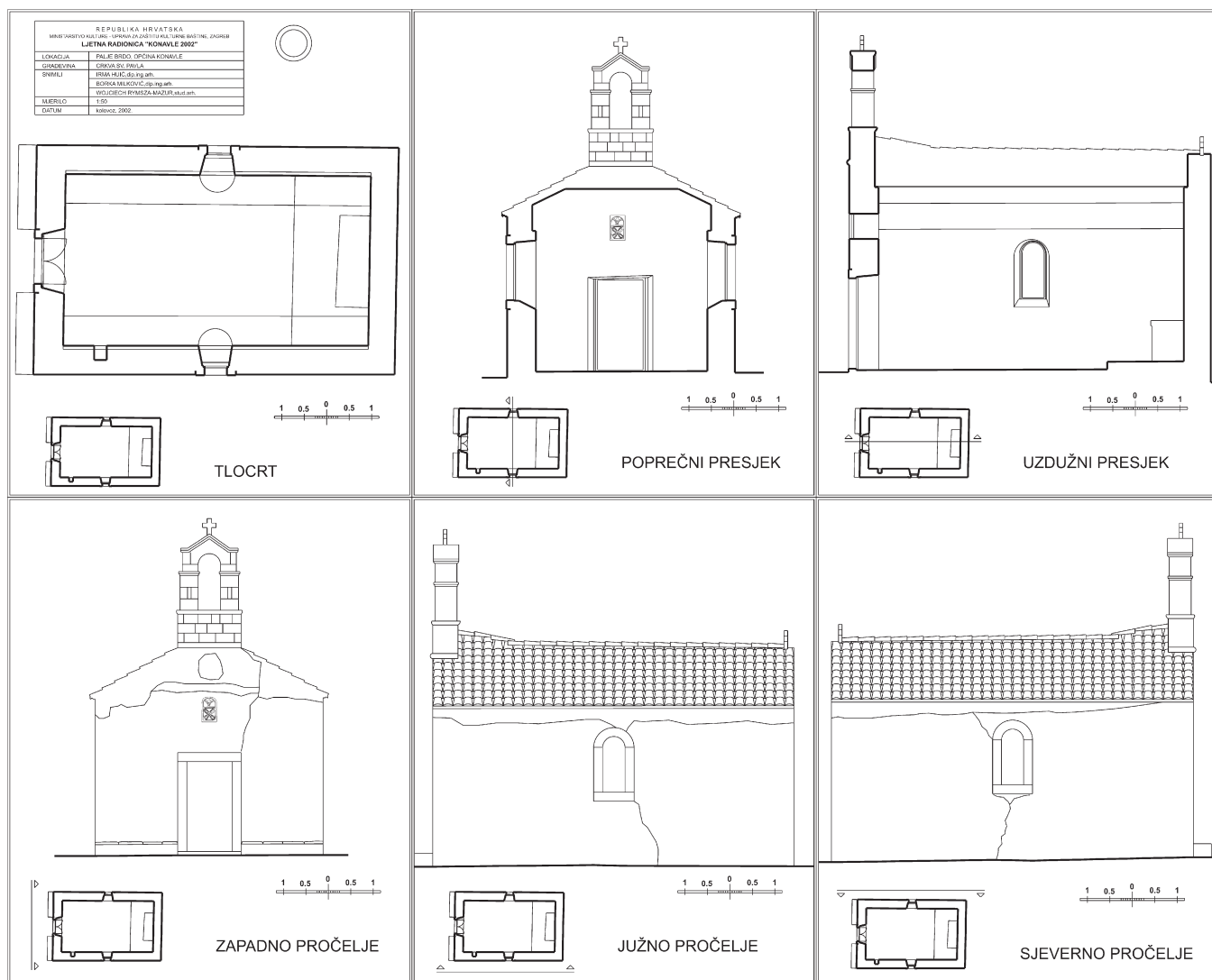
nastanjen od pretpovijesti (BATOVIĆ, 1988., 52. id.)². Ovdje se vjerojatno na antičkim osnovama u ranosrednjovjekovnom razdoblju podižu čak dvije crkve s najstarijim kršćanskim titularima: Sv. Pavle u Paljem Brdu i Sv. Petar u Karasovićima (BADURINA, 1998., 258.; BOJANOVSKI, 1992., 177.)³. Prva je nad spomenutim rimskim naseljem Mirine, a druga oko kilometar jugozapadnije, u arealu istog naselja, uz antički put prema Risnu.⁴ Zna se da je u srednjem vijeku crkva Sv. Petra bila matična crkva župe Pločice kojoj je pripadalo i Palje Brdo (JURIĆ, 1908., 166.), ali sa svojom crkvom posvećenoj Sv.

Karta 2. Crkva Sv. Pavla

Map 2 St. Paul's Church

- 2 O tome danas svjedoče kamene gomile – tumuli u neposrednoj okolini Karasovića, zaseoka Paljeg Brda.
- 3 Badurina navodi za Sv. Pavla dataciju u 17. st., a to, kako ćemo vidjeti s obzirom na obrađivanu tranzenu, ne odgovara; Bojanovski pretpostavlja da se tu nalazila samo jedna ranokršćanska crkva (Sv. Petra i Pavla) te da je u njoj bio rimski mozaik; BOJANOVSKI, 1992., 175.
- 4 KOVAČEVIĆ, 2000., 32. id.: Do sada dan najcjelovitiji pregled antičkih spomenika Konavala iz koga se vidi izuzetna gustoća antičkih nalaza, trase putova i pravac vodovoda u bližem arealu Mirina, zapravo ovom dijelu Konavskog polja: Gnjile između Ljute i Gruda, gdje je pronađeno obilje rimskoga građevnog materijala, dio spomenutih Mirina je i na području susjednog sela Zastolje, a u Grudi je veće pretpovijesno i antičko naselje Jarić – grad, s crkvicom Sv. Ivana, podignutoj vjerojatno još u ranokršćansko doba na pretpovijesnom kamenom tumulu.

Pl. 1. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, Konavle

Pl. 1. St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle

Pavlu (VUKMANOVIĆ, 1980., 352.). Poznato je da se oba sveca – apostola smatraju naslovnici zapadnoga crkvenog kruga (MIGOTI, 1996., 226.).

Današnja crkva, orijentirana I (oltar) – Z, ima pravokutni tlocrt (7,15 x 5,05 m), visine bočnih zidova 3,45 m, dok je visina početka preslice 4,53 m. Ulazna vrata na zapadnoj strani su po sredini pročelja, širina otvora je 1 m, njegova visina je danas 2 m, a obrubljuju ga kamene igle širine 0,20 m.

Poviše ulaza, gotovo točno u sredini pročelja je ranosrednjovjekovna tranzena, s donjim dijelom na visini od 2,80 m od okolne razine terena, odnosno praga vrata (Pl. 1; sl. 1.).⁵ Visina tranzene je 0,57 m, a njezina širina 0,27 m. Širina okvira tranzene je 0,12 m (debljina nije izmjerena jer je igla u žbuci tek načinjene fasade). Tijelo - ploča tranzene je debljine 0,06 m, isklesana u istom komadu kamene ploče u kojoj je uklesan i okvir tranzene i nalazi se u njegovoj sredini (po 3 cm s vanjske i unutarnje strane širine okvira). Ornamentirana je samo s vanjske strane, dok je iznutra ravna ploha.

Na sjevernom i južnom bočnom zidu crkve je po jedan prozor s lučnim završetkom i moglo bi se pretpostaviti da su oni, prigodom znatno kasnije ugradnje, oblikovani u namjeri imitiranja osnovnog oblika okvira tranzene (Pl. 1.). Crkva nema apsidalnog prostora, pa preostaje samo pretpostavka da je apside najstarije crkve, kojoj pripada tranzena, vjerojatno u obnovi 1907. g. bila uklonjena i izgrađena današnja crkva.⁶ Prigodom posljednjeg uvida na ovom spomeniku utvrdili smo da je njegova obnova (sanacija) izvršena tijekom 2003. g. i da tada nisu provedena arheološka istraživanja unutrašnjosti crkve, pa sada preostaje obaviti zaštitna iskopavanja oko zgrade. S južne strane u profilu iskopa za novu grobnicu primjećuju se konstrukcije starijih grobova, a uokolo je nađeno i polomljenih kosti.

5 Planove izradila Ljetna radionica "Konavle 2002." te suradnicima zahvaljujem na ustupanju za korištenje.

6 Prema zapisu iz kronike, str. 23. (koju je ustanovio 1900. g. župnik don Antun Bačić, (župnik od 15. 05. 1887. do 02. 02. 1913.), župe Pločice: "Na 28. listopada 1906. g., zbog strašne oluje i zla vremena udarila strikla i sasvim oštetila crkvu". Kronika, str. 24.: "Na 30. rujna 1907. g., bi svečano blagoslovljena nova crkva Sv. Pavla u Pavljem Brdu, sagrađena milodarima bogoljubnih darovatelja, budući da stara bi razrušena od грома". Podatke iz kronike ljubazno je ustupio današnji župnik iste župe don Željko Kovačević.

Sl. 1. Crkva Sv. Pavla s grobljem, Palje Brdo, Konavle (foto: Ćiril Ćiro Raić)

Fig. 1 St. Paul's Church with cemetery, Palje Brdo, Konavle (photo by Ćiril Ćiro Raić)

Prijašnji izgled crkve danas možemo pokušati analizirati na osnovi fotografija koje su načinjene prigodom posljednje sanacije.⁷ Nakon skidanja sloja žbuke, uočava se da je pročelje izgrađeno uglavnom od dobro klesanih kamenih kvadara koji bi dimenzijama i načinom slaganja mogli odgovarati gradnjama koje je i na drugim mjestima poduzela Dubrovačka Republika u vrijeme kada su Konavle početkom 15. st. došle u njezinu vlast (sl. 2.). Tada su vjerojatno uklonjeni i stećci uokolo crkve, čijem postojanju svjedoči kamena nadgrobna ploča. Ona izgledom i dimenzijama pripada kasnosrednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima (stećci), danas ugrađena kao dovratnik ulaska u groblje (sl. 3.), a pred crkvom je potom nastalo groblje od redova kamenih ploča (sl. 1.). Sve to odgovara situaciji npr. s crkvom i grobljem Sv. Petra na Zvekovici, Sv. Ane na Obodu, Sv. Ivana u Vatajima (Vodovađa), Sv. Spasom u Vitaljini i ostalim crkvama u Konavlima (ŽERAVICA, 2002., 11., sl. 10.; 12., sl. 1; 22., sl. 1.; 19., sl. 11.). Vjerojatno je tada crkva zatečena u relativno trošnom stanju, pa su njeni zidovi u većini oštećenih dijelova obloženi spo-

Sl. 2. Crkva Sv. Pavla, pročelje, Palje Brdo, Konavle (foto: don Željko Kovačević)

Fig. 2 St. Paul's Church, facade, Palje Brdo, Konavle (photo by Father Željko Kovačević)

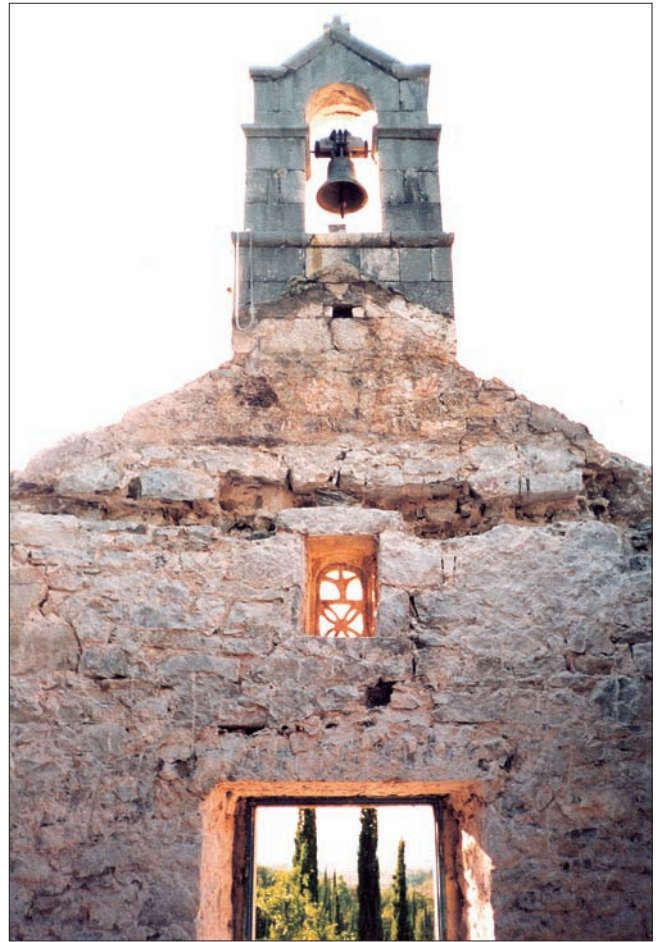
menutim kamenjem, a naročito se nastojalo na ojačanju uglova građevine. Tada su vjerojatno proširena ulazna vrata i obložena kamenim iglama, a probijen je i po jedan prozor na južnom i sjevernom zidu (možda na mjestima prozora ranosrednjovjekovne crkve), te obloženi kamenim iglama od istog kamena kao igle vrata (sl. 4.). Bočni zidovi su podignuti za dva reda kamenja u odnosu na stariju crkvu, vjerojatno povišeno pročelje i začelje crkve, radi stavljanja drvene tavanice i nove krovne konstrukcije crkve. Crkva je možda dobila i prvu preslicu (današnja je iz vremena obnove početkom 20. st.). Čini se da je tada zatečena tranzena ostavljena na istoj visini gdje se nalazila na ranosrednjovjekovnoj crkvi. Za nju je tada, opet od istog kamena kao igle, isklesan poseban okvir s masivnom donjom iglom, koja je imala nositi težinu nove prozorske konstrukcije. Lučni završetak tranzene je toliko poštivan da je novopostavljena gornja igla isklesana s donje strane tako da prati luk tranzene, a postavljena na dvije vertikalne igle kako bi rasteretila ranosrednjovjekovnu tranzenu pritiska dodane zidne mase (sl. 2.). Pogledamo li unutarnju stranu pročelja vidimo da je nad prozorskim otvorom koji se samo malo širi prema unutrašnjosti, sačuvana vjerojatno još prvotno postavljena neobrađena kamena greda, koja nije uklanjana ni kada je prilikom pregradnje crkve u srednjem vijeku

⁷ Fotografije je načinio i ustupio župnik don Željko Kovačević, pa mu najljepše zahvaljujemo jer je omogućio stjecanje boljih spoznaja o ovoj crkvi.

Sl. 3. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, Konavle, stećak (foto: Z. Žeravica)

Fig. 3 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, standing tomb-stone (stećak) (photo by Z. Žeravica)

Sl. 5. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, unutarnja strana pročelja (foto: Ž. Kovačević)

Fig. 5 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, inner side of the front (photo by Ž. Kovačević)

Sl. 4. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, sjeverni zid (foto: Ž. Kovačević)

Fig. 4 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, northern wall (photo by Ž. Kovačević)

Sl. 6. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, unutarnja strana istočnog zida (foto: Ž. Kovačević)

Fig. 6 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, inner side of the eastern wall (photo by Ž. Kovačević)

Sl. 7. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, tranzena (foto: Č.Č. Raić)

Fig. 7 *St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, transenna* (photo by Č. Č. Raić)

kao strop postavljena konstrukcija drvene tavanice (sl. 5.). Taj zahvat na dogradnji crkve je konstatiran i prigodom izrade plana zapadnog pročelja (Pl. 1.), a također se jasno uočava i na starijoj fasadi crkve (sl. 1.).

Analizirajući fotografije unutrašnjih lica zidova vidi se da su oni bili načinjeni od sitnijega lomljenoga nepravilnog kamena bez postavljanja u redove, što odaje dojam ranosrednjovjekovnih zidova koji su bili ožbukani (u takav zid su prigodom kasnosrednjovjekovne obnove samo na oštećenim mjestima umetnuti klesani kvadri). Ranosrednjovjekovna izvornost unutarnjeg lica zida najbolje se vidi na dijelu iznad oltara (sl. 6.). Ima se dojam da je oltar ostao na mjestu završetka apsida prvobitne crkve, a da su bočno od oltara zidovi apsida bili porušeni, kako bi se napravio ravan zid (ozidan većim priklesanim kamenjem) za produženje crkve u kasnom srednjem vijeku (sl. 6.).⁸ To sugerira da je ovdje prvo bila ranosrednjovjekovna jednobrodna crkva s apsidom. S obzirom na predloženo datiranje tranzene s ove crkve, značilo bi da je ovdje postojala crkva već od razdoblja 7.-8. st., možda podignuta na mjestu starokršćanske crkve⁹, što bi bilo u kontekstu opće pojavnosti za to razdoblje (MARASOVIĆ, 1989., 29.).

8 Nažalost, prosudbe su izvršene samo na osnovi nekompletne dokumentacije i bez stvarnog uvida tijekom radova, pa bi za provjeru ovih analiza trebalo provesti istražne radove.

9 Što je u Konavlima na osnovi kasnoantičkih nalaza pretpostavljeno za starohrvatsku crkvu Sv. Petra na Zvekovici kao i još neke tamošnje crkve: ŽERAVICA, 2002., 10.

Sl. 8. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, tranzena- unutarnje lice (foto: Z. Žeravica)

Fig. 8 *St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, transenna – inner face* (photo by Z. Žeravica)

Tranzena je načinjena od blijedožučkastog vapnenca, vrlo pogodnog za obradu. Izrađena je u jednom komadu od posebno pripremljene ploče. Ukas je izveden na prednjem licu (sl. 7.), dok je stražnja strana samo ravno obrađena (sl. 8.). Dekorativno polje uokviruje jednostavna letvica. Uresna ploha podijeljena je tordiranom gredom – letvom u dva nejednaka polja. U gornjem lučno završenom dijelu isklesan je motiv ljiljana, a u donjem geometrijski motiv četverolista (koji predstavlja preteču u nešto razvijenijim fazama predromanike često upotrebljavanog motiva zauzlatih pereca). Ovdje je to četverolisna rozeta, budući da je u sredini kružno polje s okruglim udubljenjem. Za dovođenje ovog motiva u kontekst preteče motivu zauzlatih pereca, na tranzenama za sada možemo navesti primjer tranzene iz Dvigrada u Istri, na kojoj uočavamo i sličnost (vrlo plitki i gusto postavljeni) u načinu izvođenja tropruta, koja je datirana u početak 9. st. (MARUŠIĆ, 1971., 44., T. XVIII.). Kasnije je u vezi s motivom učvorenih pereca (ali bez ukrasa) na tranzeni iz Trogira ona datirana u širi kontekst 9. st. (BURIĆ, 1989., 27.). Rozeta iz Paljeg Brda je ukrašena troprutim plitkoreljefnim trakama, a sredina je ispunjena troprutom kružnicom. Bočni listovi ljiljana imaju

Sl. 9. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, tranzena- stanje nakon “sanacije” (foto. Z. Žeravica)

Fig. 9 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, transenna – condition after restoration (photo by Z. Žeravica)

dvopruti ukras, dok središnji, izrazito trokutasto formirani list prati po samoj ivici jednopruta traka. U njegovoj sredini je jednopruta plitkoreljefna kružnica u kojoj je upisan križ.

Osim načina ukrašavanja za kronološko i kulturno-povijesno atribuiranje veoma je značajno promotriti od kojih elemenata – simbola je strukturirana ova tranzena. Ljiljan i križ su u polukružnom gornjem dijelu, a u donjem je kvadrat u kojem je četverolist i u sredini kružnica. Sve to je kako vidimo smješteno pod lučno završenom tranzenom, dakle u obliku koji je preuzet iz ranoga kršćanstva i postao najprepoznatljiviji način izražavanja u arhitekturi i umjetnosti predromanike i romanike. Upravo u vezi ove crkve i tranzene provedene analize ukazuju da se ponovo svjedoči kako su Hrvati već od 7. st. na ovim prostorima koristili starokršćanske crkve, mijenjajući ponekad samo crkveni namještaj, ukrašavajući ga u početku najčešće dvoprutim i troprutim vrpcama, križevima, rozetama, ljiljanima, isklesanih u niskom reljefu. Kako je pravilno uočeno, reljefni prikaz se odvija u najviše tri razine (podloga, motiv i urezi na motivima, s minimalnim međuvisinskim razlikama, pa su efekti svijetlo – tamno gotovo nezamjetni) (ZORIĆ, 1996., 183.), što se izričito pokazuje na našoj tranzeni. Na njoj je polazište u posebno for-

Sl. 10. Crkva Sv. Pavla, Palje Brdo, stanje nakon sanacije (foto: Z. Žeravica)

Fig. 10 St. Paul's Church, Palje Brdo, Konavle, condition after restoration (photo by Z. Žeravica)

miranom četverokutu u kome je izveden motiv četverolista koji se doima kao rozeta na ovoj tranzeni. Kada se koncentrirano promatra ili iz nešto veće daljine, taj detalj tranzene se pretvara iz kvadrata u kružnicu (sl. 10.). U toj kompoziciji je, dakle, sadržano više simboličnih elemenata. Polazište je četverokut koji je suprotno krugu, znak zemlje i zemaljskog života (BADURINA, 1979., 190.). U njemu je izveden motiv četverolista, gdje listovi najviše sliče listovima lovora, a poznato je da se i inače nalaze na najranijim spomenicima srednjeg vijeka na našim prostorima, pa tako i na onima iz prve polovine 7. st., s kojima i po drugim elementima dovodimo u vezu ovu tranzenu. Lovor u kršćanskom svijetu predstavlja pobjedu nad smrću, dakle znači besmrtnost ali i čistoću (BADURINA, 1979., 385.; ZORIĆ, 1996., 193.). Ovdje odmah trebamo navesti da je lovor biljka koja se može (uz čemprese) smatrati simbolom Konavala. U motivu četverolista lovora je u središtu tropruta kružnica i u sredini udubljenje, a pretvaranjem cijele kompozicije u kružnicu iskazuje se pretvorba od ovozemaljskog u vječnost. To je simbolika koju je sv. Pavao izrazio tako da lovorov vijenac uspoređuje s neraspadljivim vijencem kojim će biti ovjenčana kršćaninova pobjeda (BADURINA, 1979., 385.). Rozetom koja se pretvara

iskazuje se Sunce koje je život u neprestanom obnavljanju, a Isus je istodobno i Sunce i stablo (koje možda raspoznajemo, kako će biti analizirano, u motivu ljiljana na ovoj tranzeni), pa je to zapravo izraz Isusa Krista koji je i Nepobjedivo Sunce (ZORIĆ, 1996., 188.).

Cijelu ovu kompoziciju od gornjeg dijela tranzene odvaja greda s dva pruta po rubovima između kojih je letva – uže, kako se često nalazi na najstarijim spomenicima starohrvatske predromanike. Možda je to simbolika Judine izdaje, u onom smislu da se Juda nakon izdaje objesio užetom u očajanju zbog svoga strašnog čina (BADURINA, 1979., 580.). To bi, zapravo, trebao biti simbol nužnog pokajanja.

U gornjem polukružnom dijelu tranzene motiv je stiliziranog ljiljana koji se doima toliko snažno i pouzdano da se može pretpostaviti kako se sugerira, osim ljiljana s njegovom simbolikom koja se dovodi u neposrednu vezu s Kristovom božanskom osobom, još i drvo života. Ako znamo da je ljiljan znak čistoće i bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, da se Navještenje Blaženoj Djevici povezuje s ljiljanom (BADURINA, 1979., 387.), ovdje se radi o sublimaciji više teoloških vrijednosti, posebno dodamo k tome da ovaj ljiljan može ujedno simbolizirati i drvo života, kao nositelja i simbola životne borbe, odnosno stabla spoznaje dobra i zla iz Starog zavjeta, što u kršćanstvu predstavlja križ (ZORIĆ, 1996., 187.). U općoj shemi je zapravo i formiran ljiljan na ovoj tranzeni u obliku križa.

Cjelokupna simbolika predstavljena na tranzeni kao da dobiva vrhunac u onoj plitkoreljevnoj kružnici u koju je upisan križ, izvedenoj u središtu ljiljana. Od svih motiva i elemenata u kompoziciji ove tranzene to je najmanje uočljiv motiv, baš kao da se time htjelo naglasiti da nakon svih ovozemaljskih događanja od postanka svijeta stoji opravdana sublimacija simboličkih poruka križa – Uskrснуće, odnosno čekanje Posljednjeg suda, završnog čina povijesti svijeta, u kome će Krist svojim drugim dolaskom u slavi nastupiti kao sudac. Kako je navedeno za plutej iz Gale koji u ovom elementu i načinu izrade dovodimo u vezu s našom tranzenom, krugovi na pluteju mogu se protumačiti, u smislu kršćanske predaje, da je krug početak i kraj svega, tj. sam Bog (ZORIĆ, 1996., 193.). A u krugove pluteja upisan je križ kao na našoj tranzeni, kao znak Sina Božjeg, zapravo kao da je time postignut vrhunski izraz jedinstva oca i sina. To slično se u istom razdoblju konstatira i na pluteju iz Sv. Marte u Bijačima kraj Trogira (KARAMAN, 1930., 116.), ali s nešto naglašenijom reljefnošću motiva. Tranzena je vjerojatno zamišljena i izvedena u sklopu benediktinskog autorstva ranoga srednjeg vijeka.¹⁰ Red benediktinaca i sam je nastao na ranokršćanskim osnovama i gotovo možemo reći, stvorio starohrvatsku sakralnu arhitekturu i kiparstvo, za koju se čak predlaže naziv benediktinska (PEJAKOVIĆ, 1996., 50.). Upravo u kontinuiranom postojanju i djelovanju benediktinaca na hrvatskom prostoru odvijao se autohtoni razvoj predromanike i ušlo se u romaniku, na usavršavanju tradicionalnih elemenata, što ćemo pokazati u daljnjoj analizi pojave i trajanja prikaza, sličnih ovima na našoj tranzeni.

Ovakvim opisima i tumačenjima motiva na tranzeni, u kojima je sadržana izrazito ranokršćanska simbolika, a to je gotovo isključivi način izražavanja na početku srednjeg vijeka

starohrvatske kulture, upućuje se na njeno datiranje. To je već prije analizirano upravo počevši od skulptura s kojima ova tranzena ima najbolje analogije, pri čemu su istaknuti uzori za razvoj motiva i njihov put primjene prema kraju predromanike (RAPANIĆ, 1987., 99.), odnosno kada su sveobuhvatnije provedene studije materijala koje omogućuju izdvajanje skulptura prijelaznog doba s nastankom već od početka 7. st. (RAPANIĆ, 1987., 99.). O primjeni takvih motiva i kasnije iz bliže okolice stoji na raspolaganju tranzena iz Sv. Petra u Dubrovniku, ukrašena također troprutom, ali znatno bolje izvedbe pa tako i datirana u 9./10. st. (MENALO, 2003., sl. 44.-45.). Po načinu izvođenja tropruta i dvopruta našoj tranzeni je vrlo slična ona s lokaliteta “Na Andriji” u Dubrovniku (ŽILE, 1996., 283., T. IV., 3). No ona je također datirana u 9./10. st., premda bi, uspoređujući način izvođenja ornamenta na pluteju s istog lokaliteta, bilo prikladnije pretpostaviti i njezino datiranje kao i navedenog pluteja u vrijeme 8./9. st. (MENALO, 2003., sl. 47.). Da su tranzene mlađe faze predromanike uže, izduženije pa tako i vitkije od ove iz Paljeg Brda, osim spomenute tranzene iz Sv. Petra u Dubrovniku, možemo navesti primjer tranzene sa Sv. Ilije na Lopudu (FIŠKOVIĆ, 2001., sl. 10.), te tranzene sa Sv. Mihajla u Stonu (MARASOVIĆ, 1989., 33.), a i njihovo ukrašavanje i način izvođenja ornamentike odgovara razvijenijem stilu predromaničke skulpture. S dubrovačkog područja troprutom je bila urešena i tranzena iz Sv. Barbare na Koločepu, datirana u mlađe predromaničko razdoblje 9.-10. st. (ŽILE, 2003., 61., T. X., 1).

Iako nije pronađena izravna komparacija za našu tranzenu, moguće je za način izrade i ornamentiku navesti brojne paralele na nalazima iz 8. st. s područja Dalmacije, Istre i Apeninskog poluotoka. Određenu sličnost u materijalu iz kojeg je izrađena (vapnenac) te načinu i dubini tropruta nalazimo u tranzeni iz Santa Marije u Vetralli, no ona je datirana u 9. st. (SERRA, 1974., 279., Fig. 455.). Za dekoraciju u obliku užeta, te plitkom načinu izvođenja tropruta može se navesti sličnost s kapitelom s kraja 8. st. crkve Sv. Marije Velike kraj Bala u Istri (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 20., I., 6d). Slična letva s užetom nalazi se na prsobranu ambona posljednje četvrtine 8. st. crkve iz Gurana kraj Vodnjana (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 39., I., 29a-b), premda s istog nalazišta postoji dijelom sličan našem četverolistu ornament četiri trotračna isprepletana pereca. U vezi razdvajanja kompozicija letvicama u obliku tordiranog užeta, može se navesti da njih u mladim fazama predromanike često čine letvice – plastične vrpce s “bisernim” nizom ili drugim plastičnim ukrasima¹¹, dok takvih nema u grupi spomenika 7. st., s kojima tranzena iz Sv. Pavla ima najviše sličnosti.

Za četverolatičnu rozetu ove tranzene analogije u općoj njezinoj shemi postoje na ulomku podnog mozaika s kraja 8. ili početka 9. st. kapele Sv. Andrije u sklopu Eufrazijane u Poreču (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 57., I., 47.).¹² Slični motivi

11 Za ilustraciju usp. primjere iz Galovca: BELOŠEVIĆ, 1997., 154., T. IV.

12 Radi opće komparacije, ali i razmišljanja o kronologiji može se navesti da je u općoj shemi to ornament četverolista kakav se javlja, ali bez tropruta, u vrijeme seobe Hrvata na jug npr. kod Germana u alamanskim grobovima 6.-7. st., pa se opet radi o motivu na tradicijama kasne antike: KARAMAN, 1930., 107., sl. 103.

10 Usp. o radu benediktinaca : PEJAKOVIĆ, 1996., 31. id.

su iz Porta Piniciana (La diocesi di Roma), datirani u 9.-10. st., ali se za takav četverolist upućuje na ranokršćanske analogije fragmenta pluteja S. Agata Maggiore iz Ravene, datiranog u 6. st., a još stariji uzori su baš na tranzeni iz Majusa, datiranoj u 4.-5. st. (BROCCOLI, 1981., 83., 195., T. IV., 1; T. XLI., 151). Motiv četverolista jednako oblikovanih listova poznat je iz antičkog nasljeđa salonitanske škole – radionice mozaika, a za nas su posebno zanimljivi nalazi iz Orlića, oni u blizini Prološca i naročito na Marusincu, za koje se navode paralele u Antiohiji iz 4. i 5. st., a kada se usporede s vrlo sličnim nalazima iz S. Vitale u Raveni, naznačuje se da postoji eventualna mogućnost vrlo primamljivog datiranja u Justinijanovo razdoblje, dakle, 6. st. (MATULIĆ, 1998., 369., sl. 13.-15.). Velika je sličnost ovog našeg motiva u obliku listova s primjerkom pilastra s kraja 6. st. iz crkve S. Lorenzo (BROCCOLI, 1981., 264., T. LXIX., 284) koji je možda i najvjerodostojnija potvrda da naš četverolist počiva na modificiranju kasnoantičkih uzora u ornamentici. Sličan proces prati se i na nalazima iz Borga san Dalmazza (La diocesi di Torino) u pojavi četverolistnog motiva te dvopruta, a datirano u prvu polovinu 8. st. (NOVELLI, 1974., 70., T. X., 11-12). Motiv četverolista u varijacijama čest je na kapitelima na području biskupije Alto Lazio na kraju 8. i u 9. st. (SERRA, 1974., 185., Fig. 230.-233.). U ovom pogledu možda je najbolje navesti gotovo izravnu koncepciju motiva na dijelu starokršćanskog ambona salonitanskoga kruga (DUVAL, 1994., 187., pl. LXV., pl. LXXXVIII.). Vjerojatno je ta koncepcija polazište za četverolist naše tranzene, što se kasnije razvija u motive “uzlova”, npr. sa sanduka sarkofaga iz katedrale u Zadru koji je ljepše izrade i datiran u rano 9. st. (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 153., III., 44), odnosno sličnom ornamentu s ulomka ploče stepeništa ambona iz crkve Sv. Marije u Biskupiji kraj Knina, datiranoj također u prvu polovinu 9. st. (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 207., IV., 34) S ovim motivom tranzene vrlo je sličan fragment iz kotorskog lapidarija u elementu klesarskog rada, načinu izvođenja tropruta, ali posebno je naglašena sličnost ornamenta četverolista u kvadratima (PUŠIĆ, 1971., 43., sl. 7.).¹³

U osnovnim elementima naša rozeta ima konceptualnu preteču još s ranokršćanskog pluteja iz Bilica kod Šibenika (RAPANIĆ, 2000., 49.), a dodamo li da se motiv užeta na našoj tranzeni uokviren s dvije letvice nalazi npr. na kamenom relikvijaru iz Raba (RAPANIĆ, 2000., 49.), dobivamo mogućnosti za pretpostavku da tranzena s crkve Sv. Pavla stoji u izravnijem kontinuitetu nastavka umjetnosti ranoga kršćanstva i vjerojatno s nastankom već u 7. st., dakle u najranijem starohrvatskom razdoblju. Za ovakvo određivanje naše tranzene upućuje i kraća analiza i usporedba s nekim od nalaza iz Trogira na osnovi kojih je, promatrajući stilsko – kronološki, praćena geneza i evolucija predromaničke skulpture. Za nas je, naime, zanimljiva sličnost u nepreciznosti klesanja četveropruta (slično kao i dvopruta na našoj tranzeni) na pilastru iz Trogira, za kojeg se navodi da s nalazima skulpture iz Sv. Marte u Bijaćima i Gradine u Solinu, predstavlja najranije srednjovjekovne spomeni-

ke kiparstva u srednjoj Dalmaciji koji prethode predromanici, označavajući kraj kasnoantičke, tj. starokršćanske umjetnosti na našem tlu. Za naš nalaz za usporedbu i kronološko približavanje ovoj grupi spomenika vrlo je indikativno da se upravo i na spomenutom pilastru iz Trogira nalazi stilizirani trolist, u izvedbi sličan našem četverolistu (BURIĆ, 1982., 133., 150., 156., T. VIII., 26). Oblikom i načinom izvođenja lista, našim je listovima naročito sličan trolist na kapitelu oltarne pregrade iz Solina, datiran također u prvu polovinu 7. st. (BURIĆ, 1993., T. VII., 3). Kako se uočava rustičnost kao osobitost te skulpture, zatim izrazito linearni tretman ornamentike kao i odsutnost standardnih pleternih kompozicija i načina obrade, prvo je pretpostavljeno datiranje ovakvih nalaza u vrijeme 6.-7. st. (BURIĆ, 1982., 150.). Kasnijom analizom istih nalaza predloženo je da se kao posljednji radovi salonitanskih klesara splitsko – trogirskoga kruga izdvoje nalazi u Bijaćima, Solinu (Otok, Gradina), Gali i Crkvini u Biskupiji, te stave u fazu koja bi se datirala u prvu polovinu 7. st., a njezin kontinuitet je vidljiv u splitsko – trogirskom predromaničkom krugu, s tim da se ona jasno odvajava od starokršćanske skulpture 5.-6. st. (BURIĆ, 1993., 177.). No na osnovi dosadašnjih nalaza, priključujući i razmatranja o tranzeni iz Paljeg Brda, čini se opravdanijim pretpostaviti, da bez obzira što se radi o fazi koja je doista počela gotovo neposredno na duhovnom i materijalnom nasljeđu kraja ranoga kršćanstva pretkraj 6. st., njezino trajanje je bilo vjerojatno duže, onako kako je prije predlagano (RAPANIĆ, 1987., 115.), te tako ušlo u nasljeđe za kontinuirani autohtoni razvoj starohrvatske umjetnosti predromanike.

Da se ta umjetnost, ali u nešto boljoj izvedbi i uz dopunjavanje motiva, održavala tijekom 8. i 9. st. i na dubrovačkom području, osim već navedenog, pratimo na više drugih nalaza na crkvi Sv. Stjepana u Dubrovniku, gdje je prikaz Ijljana te užeta između dvije letvice, pa i troprute kružnice s udubljenjem u sredini (BJELOVUČIĆ, 1929., sl. 6., sl. 10.).¹⁴ Uspoređujemo li našu tranzenu s onom iz crkve Sv. Ilije na Lopudu, koja se datira u 9.-10. st. (FISKOVIĆ, 2001., sl. 10.), vidimo da se kod lopudske troprut i Ijljan izdvajaju reljefno od osnovne plohe, što je očigledno značajka mlađih faza predromanike. Dakle, s dubrovačkog područja mogu navoditi opće sličnosti motiva, ali u oblicima i načinu izrade koji više odgovara mlađim fazama predromanike, pa su oni s Koločepa pretežito datirani u 9.-10. st., a sličnosti u tom smislu se nalaze i na ranoromaničkim skulpturama (ŽILE, 2003.). To se odnosi i za brojne ulomke s raznih lokaliteta na području Dubrovnika iz zbirke Arheološkog muzeja u Dubrovniku, premda se za izvjestan broj nalaza predlaže (ali bez provedenih analiza), datiranje u 8./9. st. (MENALO, 2003.).

Za motiv Ijljana (kao i tordirano uže) ove tranzene osnovne analogije mogu se navesti iz crkve Sv. Stjepana i crkve Sv. Marije u Dubrovniku s kraja 8. ili početka 9. st. (BJELOVUČIĆ, 1929., sl. 6.; HRVATI I KAROLINZI, 2000., 122., III., 1-3), premda se u našem slučaju radi o rustičnijem radu i Ijljanu koji u stablu ima po rubovima dvoprutnu traku koja se završava u krajevima bočnih cvjetova, dok središnji trokutasti cvijet obrubljuje jednoprut. Takva opća sličnost može se navesti s pluteja oltar-

13 Ulomak je određen u predromaniku, a na osnovi općeg stava da je motiv prepleta u geometrijskom pleteru praćen stiliziranim biljnim ornamentima datiran u 10. st.: Pušić, 1971., 43., nap. 12, što danas svakako revidiraju rezultati kasnijih istraživanja.

14 Za Sv. Stjepana u Dubrovniku usp. još: MENALO, 2003., 12.

ne ograde s početka 9. st. i iz opatije Sv. Mihovila s Prevlake u Boki Kotorskoj (HRVATI I KAROLINZI, 2000., 130., III., 16), iako je ovaj plutej u izravnoj sličnosti i sličnom vremenskom određenju s već spomenutim nalazima iz Dubrovnika.¹⁵ Promatrajući motiv ljljlana s naše tranzene u kontekstu analiza rozete i križa kao elemenata koji upućuju na jasnu antičku tradiciju, mogli bi navesti da je ovako izveden motiv ljljlana sličan ljljlanima s pluteja iz crkve Sv. Andrije na Čiovu (RAPANIĆ, 2000., 51.). U rasteru cvijeta ljljlana gotovo potpuno su slični cvjetovi s ranoromaničkog pluteja, vjerojatno sa samostanske crkve Sv. Marije u Dubrovniku (ŽILE, 1988., 183., sl. 23.).¹⁶ s tim da je kod naše tranzene u bočnim laticama još jedan prut. Iz Boke Kotorske za vrstu vapnenca, način izrade tropruta i motiva ljljlana, te kružnica s udubljenjem u sredini, mogu se navesti paralele iz predromaničkog sloja crkve Sv. Mihovila u Kotoru, s tim da se ovi nalazi izravno uspoređuju s onima nađenim na tivatskoj Prevlaci, gdje se također nalazila predromanička crkva. Obje crkve pripadale su benediktincima. Iako se ne navodi eksplicite analiza kronologije, iz iznesenih mišljenja proistječe da se autor opredjeljuje za 8. odnosno početak 9. st. (ČUBROVIĆ, 1994., 48., 1.-10.; KOVAČEVIĆ 1967., 328., sl. 51.).¹⁷ Radi općih usporednica ukazujemo da se slični ljljlani, s trokutastim završetkom srednje laticе i bez kuglice, izvode na spomenicima još iz prve četvrtine 9. st. i u Italiji (CECCELLI, 1976., 212., T. LXXIX., 243). Ovo uz napomenu koja vrijedi za gotovo sve analogije iz Italije, da se tamo radi o crkvama koje su nastale u kasnoj antici, te mahom kontinuirano koristile tijekom predromanike i romanike, pa se u sličnostima s ranokršćanskim motivima i kontinuitetu u srednjem vijeku lakše razumijeva i tumačenje za tranzenu iz Paljeg Brda da mnogi od motiva, zapravo, vode porijeklo iz ranokršćanske umjetnosti. Inače kompozicija ljljlana i četverolista (ali sa zaobljenim listovima) održava se kao motiv i tijekom 9. st. u Italiji (SERRA, 1974., 93., T. LII., 95).

U središnjem dijelu cvijeta nalazi se opisana jednopruta plitkoreljefna kružnica s nevješto urezanim križem, što je simbolični motiv koji se javlja, ali u mnogo boljoj izradi, na mnogim spomenicima (ciboriji, oltarne pregrade i dr.) s kraja 8. i početka 9. st. na području Istre, Dalmacije i Boke Kotorske. Apsolutnu sličnost u načinu izrade i prikazivanju za naš križ nalazimo na pluteju iz Gale kod Sinja (GABRIČEVIĆ, 1953., 181.; RAPANIĆ, 2000., 53.). Datiran je u fazu skulpture prve polovice 7. st. (RAPANIĆ, 1987., 88., T. VIII., sl. 1.; BURIC, 1993., 179.). U vezi sa spomenutim križićem može se navesti sličan primjer upisivanja malog križa (no koji je za razliku od našeg bolje izveden i ima proširene krakove) u veliki križ zabata oltarne ograde prve predromaničke faze (8. st.) s Crkvine u Galovcu kod Zadra (BELOŠEVIĆ, 1997., 178., sl. 12. a-c., T. VII., 1-1a, 3). Bez obzira što se radi o nešto mlađem razdoblju, navodimo ovu analogiju radi isticanja iste pojavnosti upisivanja malog križa u veći, jer smo naveli da je cvijet ljljlana s naše tranzene u osnovi oblikovan kao križ, pa se i na ovaj način potvrđuje kontinuitet u razvoju ranosrednjovjekovne skulpture i održanje religijske simbolike na tlu cijele Dalmacije.

Nakon svih provedenih usporedbi, za našu tranzenu čini se najprihvatljivijim vremensko i kulturno određenje u pretkarolinško razdoblje u 7. st. i prvoj polovici 8. st. (MARASOVIĆ 2004., 23.), te je tako ona bila i jedan od sadržaja koji je utjecao na stvaranje tzv. karolinške umjetnosti na našim područjima u vrijeme od druge polovine 8. do kraja 9. st. (MARASOVIĆ, 2004., 24.). Ova tranzena sa skupinom nalaza s kojom se izravno povezuje u osnovama nastanka i vremenu, zapravo, predstavlja ranohrvatsko razdoblje razvoja ove vrste umjetnosti. To su oni spomenici prve faze koje karakterizira plitki reljef, nepreciznost u izvođenju, izričita manira geometrijskog prikazivanja motiva i nedostatak brojnih elemenata iz kasnijih faza (velika različitost floralnih, zoomorfih i antropomorfnih predstava i motiva, pretrpavanje površina ornamentom – horor vacui), koji svjedoče kakav je bio razvojni put ranosrednjovjekovne skulpture prijelaznog doba na našoj jadranskoj obali.¹⁸

Ova tranzena, uz ostale novije rezultate istraživanja po programu "Hrvati Crvene Hrvatske" koji su potvrdili nazočnost starohrvatske kulturne skupine na ovim prostorima već od kraja 8. st. (ŽERAVICA, 2002.), pruža mogućnost za opovrgavanje onih pristrasnih konstatacija J. Vukmanovića o slavenskim stanovnicima Konavala i njihovim poganskim vjerovanjima, čiji su mnogi tragovi očuvani i danas u toponimima i praznovjericama, te da kršćanstvo nije ovdje uhvatilo dublji korijen ni u 9. st., a da je tijekom bizantske vlasti pravoslavlje ovdje bila dominirajuća religija i da se više raširilo pod srpskom vlašću (VUKMANOVIĆ, 1980., 33.).¹⁹ Tranzena je jedan od vrijednih nalaza s južnohrvatskoga etničkog prostora i ide u red nalaza koji se analiziraju u okviru pitanja početaka kršćanstva kod Hrvata, u povijesno i kulturno razdoblje koje je definirano kao rani horizont dalmatinsko – hrvatskih nekropola, okvirno datiran od 7. do sredine 9. st. (BELOŠEVIĆ, 1998., 101.). Čini se da ona predstavlja jednu od početnih karika za razvoj predromaničkog stila kod Hrvata, pa čak i u takvim detaljima kao što je način izvođenja troprutnih traka, izbor motiva četverolista, ljljlana i križa.²⁰ Ona predstavlja vrijednu kariku u rasvjetljavanju kulturnog razvoja od 7. st. na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije (za što je s pravom konstatirano da ima malo arheoloških tragova dospjelih doseljenika: RAPANIĆ, 2000., 57.), gdje se taj razvoj odvijao na osnovama starokršćanske epohe, uz nastavak življenja dijela antičkoga etničkog supstrata i njihove religije, a potom i asimilaciju s

18 Usp. RAPANIĆ, 1987., 115.

19 Pri tome se obilno poziva na svoga ideološkog prethodnika R. Grujića koji je paušalno zaključio da je u vrijeme srpske vlasti latinsko i latinizirano stanovništvo bilo potisnuto u gradove, a u zaleđu gotovo iščezlo, te kad je Dubrovačka Republika u trećoj deceniji 15. st. uzela cijele Konavle, zatekla je tamo uglavnom pravoslavno stanovništvo "prorijedeno tek slabim priljevom bosanskih bogumila" (GRUJIĆ 1926., 41., naročito 115.).

20 Potrebno je još jednom naglasiti da i ova tranzena stoji u krugu dokaza koji potvrđuju autohtonost starohrvatske umjetnosti predromanike (mislimo tu na četverolist s ove tranzene, koji predstavlja gotovo stvarno polazište za tzv. "perec motiv" kao jednostavni beskonačni uzao (PEJAKOVIĆ, 1996., 134.), te da je ornament inspiriran benediktinskim svjetonazorom, katoličkom religioznošću, izražavan na početku geometrijskim kombinacijama osnovnih kršćanskih simbola, a potom teoloških predstava i poimanja osnovnim novozavjetnim prizorima i uvođenjem većeg broja pojedinih simbola u daljnjem razvoju kršćanskih spoznaja, tako da oni nisu znak fenomena horor vacui, kako je često navodeno u literaturi.

15 Za rani srednji vijek Boke Kotorske usp.: ŽERAVICA, 2003., 255.

16 Datiran u 8.-9. st.: MENALO, 2003., 46., sl. 6.

17 Kovačević je bio mišljenja o datiranju nalaza na Prevlaci u 10. st., što sva kasnija izučavanja opovrgavaju.

novopristiglim populacijskim supstratom Hrvata. Znajući da se župa Pločice (uz župu Cavtat) smatra najstarijom župom Konavala (KAPETANIĆ, 1999., 24.), te imajući u vidu sve što je rečeno u vezi s evidentnim starokršćanskim nasljeđem i datiranjem tranzene iz Paljeg Brda, moglo bi se pretpostaviti da je crkva Sv. Pavla sa svojom tranzenom nastala u određenom slijedu starokršćanske crkvene organizacije stare epidaurske biskupije, ali sada u smislu kako su crkveni život organizirali benediktinci.²¹ U novije vrijeme aktualizirana je pretpostavka da je početak ranosrednjovjekovnoga crkvenog graditeljstva u dubrovačkoj regiji u prvo doba počivao na restauraciji i rekonstrukciji ranokršćanskih svetišta, postradali u pokretima 7. stoljeća (FISKOVIĆ, 2001., 399.).²² Tada se začela starohrvatska umjetnost prve faze predromanike i nastavila kontinuirani razvoj tijekom predromanike na cijeloj hrvatskoj obali. Bez obzira na pojedine regionalne varijacije i klesarske radionice, uočava se postojanje općega starohrvatskog stila u klesarstvu, čije je oblikovanje počelo na kasnoantičkim tradicijama koje je baštinilo, te uz znatnu djelatnost i nazočnost benediktinaca, vjerojatno već vrlo rano (6.-7. st.), kao najznačajnijih papirnih, a potom i franačkih misionara te sve u jednom procesu daljnjeg postojanja zapadnog kršćanstva. Očuvan kontinuitet od spomenika 7. st. sve do kraja 9. st. (ali i dalje) potvrđuje se i u tome da se elementi s naše tranzene, ponekad i u načinu izvođenja, nalaze na spomenicima od posebnoga nacionalnog interesa, a razmatrani u novije vrijeme kao ranosrednjovjekovni kameni epigrafički spomenici (način izvođenja pereca: Nin, greda s uklesanim imenom hrvatskoga kneza Branimira; četverolisni motiv na nadvratniku iz Nina s uklesanim imenom župana Godečaja, te ljljani na sarkofagu nadbiskupa Ivana Ravenjanina iz Splita (BELOŠEVIĆ, 1998., sl. 16., 26., 24.).

Sveobuhvatnijom analizom u vezi s ovom tranzenom možemo zaključiti da ona stoji negdje na početku stvaranja starohrvatske umjetnosti u 7. st., nastala na kasnoantičkim osnovama, a u religioznom smislu na zasadama ranog kršćanstva, čiji religijski simboli su se neprekidno prenosili dalje u srednji vijek u okviru misaonih i religijskih načela zapadnog kršćanstva, naravno, uz evidentni razvoj umjetničkih stilova. Sve to znači da vrijeme seobe naroda nije predstavljalo suštinski zaokret u razvoju duhovne misli na ovim područjima. Novopridošli Hrvati su vjerojatno ovamo stigli već upoznati, a možda dijelom s prihvaćenim kršćanskim spoznajama. Kako su se našli u područjima gdje se već vrlo rano razvilo i potpuno prevladalo kršćanstvo, susrećući se i živeći s autohtonim stanovništvom i zatječući njihove crkve, groblja, simbolične predstave, crkveno ustrojstvo i društvenu organizaciju, te nazočnost benediktinaca i veliku aktivnost papa, vrlo rano su prihvatili zasade kršćanstva. Vjerojatno već za ovo vrijeme vrijedi tvrdnja o crkvenovjerskom zajedništvu kao pokretaču bitnih događanja u umjetničkom razvoju, pri čemu se za kasnije razdoblje ističe presudnu ulogu dubrovačke crkve (FISKOVIĆ 2001., 438.). Premda, temelje za jedinstveni osnovni razvoj nalazimo u širem jedinstvu pripadnosti ovog područ-

ja splitskoj metropoliji u srednjem vijeku, ali računajući pri tome i s njezinim ranokršćanskim nasljeđem. Uz stalno njegovanje kršćanske simbolike, u umjetnosti je došlo do naglašavanja posebnosti ukrašavanja troprutom i pleterom. Osobito treba istaći kako u vezi s nalazom iz Paljeg Brda kao i poznatim nalazima iz Boke Kotorske, te južnojadranskog primorja sve do Drača, a normalno imajući na umu i sve nalaze s ostalih područja Dalmacije i zaleđa, da se to odvijalo na cijelom prostoru koji su nastanili Hrvati od kraja 6. i početka 7. st., a to je - kako je već više puta istaknuto, a novijim nalazima i potvrđeno - raširenošću starohrvatske kulturne skupine na području i Crvene Hrvatske (ŽERAVICA, 2002., 4.), području rimske provincije Dalmacije.²³

O materijalnim i povijesnim dokazima rasprostranjenosti starohrvatske skupine i na susjednom prostoru Boke Kotorske (koje je samo formalno izdvojeni zemljopisni pojam, a povijesno i kulturološki vezano s cijelom Dalmacijom), posebno je raspravljano (ŽERAVICA, 2003., 255.), a rezultati do kojih se došlo u sadašnjem radu potvrđuju pripadnost Konavala starohrvatskome kulturnom krugu već od početaka srednjeg vijeka. Povijesni razvoj tijekom narednih vjekova koji su označeni predromaničkim i romaničkim stilom u umjetnosti, potvrđuje jasnu prisutnost Hrvata na ovim prostorima, što se iz povijesnih vrela iščitava iz podataka o Crvenoj Hrvatskoj.²⁴

Na kraju se može reći da se objavljivanjem ove tranzene, uz pozivanje na noviju interpretaciju starohrvatske skulpture s dubrovačkog područja, misleći pri tome naročito na izdvojeni sloj pleterne skulpture koji se naslanja na ranokršćansku tradiciju i datira na kraj 8. i početak 9. st. (MENALO, 2003., 38.), zatim na do sada jedini poznati pleterni ulomak iz Konavala s Mrkana, starohrvatske grobove sa Sv. Petra u Zvekovici, predromaničku crkvu Sv. Mitra u Gabrilima, te crkvu Sv. Mihovila na Mrkanu i dr. (ŽERAVICA, 2002., 8., sl. 2.; 10. sl. 2.-9.; 39., sl. 1.-2., 6.-7.) kao i glagoljski natpis iz 11. st. iz Dunava (KAPETANIĆ, 2001.) - uspostavila se osnovna slika razvitka starohrvatske kulture od 7. st. do kraja predromanike na području Konavala kao dijela dubrovačke regije.²⁵

LITERATURA

- BADURINA, A., 1979., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb
- BADURINA, A., 1998., *Hagiografija Konavala, Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1*, Dubrovnik, 235.-261.
- BATOVIĆ, Š., 1988., *Konavle u prapovijesti, KonZbor II*, Dubrovnik, 13.-148.
- BELOŠEVIĆ, J., 1997., *Predromanička kamena plastika s Crkvine u Galovcu kod Zadra, RadFFZadAr 22 (1995./1996.)*, Zadar, 149.-204.

23 U vezi s ovim, a kako su to brojna prijašnja, a posebno novija istraživanja potvrdila, treba prevrednovati stav da se preplet ne javlja kod Hrvata tek od 9. st., a niti su postojale primorske srpske zemlje u koje je preplet gdje ga je religija premijela naniže duž cijele obale i u Duklju u 10. i 11. st. (DEROKO 1957., 259.), jer su iz tih krajeva potvrđeni znatno raniji nalazi pletera.

24 Usp. naročito instruktivnu raspravu o Stonskoj biskupiji: LUPIS, 2001.

25 U ovoj seriji nalaza od osobite je važnosti glagoljski natpis iz Dunava koji potvrđuje hrvatsku glagoljsku pismenost od ranoga srednjeg vijeka kao i na ostalim hrvatskim prostorima, napominjući uz to da se narodni jezik koristio kod služenja mise u dubrovačkoj dijezi još do druge polovine 17. st. - GJIVANOVIĆ, 1907., 56.; JELIĆ, 1906.

21 Za značaj i indicije starokršćanskog nasljeđa u Konavlima usp.: FISKOVIĆ, 1998., 263.

22 Pozivajući se ovom prigodom na prva određenja tipa ranosrednjovjekovnih crkava, kao ostvarenja iz 8./9. st.: FISKOVIĆ, 1985., 133.

- BELOŠEVIĆ, J., 1998., Počeci kršćanstva kod Hrvata u svjetlu arheološke građe, *RadFFZadAr* 23 (1997.), Zadar, 101.-140.
- BJELOVUČIĆ, Z., 1929., *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb
- BOJANOVSKI, I., 1992., Topografija ilirsko – rimskih naselja u Gornjoj Gori (Bandi) u Konavlima, *Dubrovački horizonti* 32, Dubrovnik, 167.-182.
- BROCCOLI, U., 1981., *Corpus della scultura altomedievale VII.*, La diocesi di Roma, Spoleto
- BURIĆ, T., 1982., Predromanička skulptura u Trogiru, *ShP* sv. 12, Split, 127.-160.
- BURIĆ, T., 1989., Novi nalazi srednjovjekovne skulpture iz Trogira, *PrilpuD* 28, Split, 25.-32.
- BURIĆ, T., 1993., Posljednji salonitanski klesari, *VAHD* 85, Split, 177.-197.
- CECCHELLI, M. T., 1976., *Corpus della scultura altomedievale VII.*, La diocesi di Roma, Spoleto
- ČUBROVIĆ, Z., 1994., Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihovila u Kotoru, *GodPMK XLI-XLII*, Kotor, 45.-62.
- DEROKO, A., 1957., Starohrvatski pleter i srpski moravski preplet, *VAHD* LVI-LIX, Split, 252.-260.
- DUVAL, N., 1994., *Salona I*, Rome-Split
- FISKOVIĆ, I., 1985., Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu, *ShP* sv. 15, Split, 133.-163.
- FISKOVIĆ, I., 1998., Pogled na crkvene spomenike iz srednjeg vijeka u Konavlima, Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti I, Dubrovnik, 263.-278.
- FISKOVIĆ, I., 2001., Crkveno graditeljstvo dubrovačke regije u svjetlu povijesti, od IX. do XII. stoljeća, Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije, Dubrovnik, 399.-454.
- GABRIČEVIĆ, B., 1953., Arheološki nalazi iz Gale, *VAHD* 55, Split, 181.-198.
- GJIVANOVIĆ, N., 1907., O porabi narodnog jezika kod mise po dubrov. diecezi u drugoj polovini XVII. vijeka, *List dubrovačke biskupije* god. VII, Dubrovnik, 56.-57.
- GRUJIĆ, R., 1926., Konavli pod raznim gospodarima od XII. do XV. veka, *Spomenik SKA LXVI*, Zemun, 3.-122.
- HRVATI I KAROLINZI, 2000., Split
- JELIĆ, L., 1906., *Fontes historici liturgiae glagolito – romanae a XIII. ad XIX. saeculum*, Veglae
- JURIĆ, F., 1908., Konavli, *Bullettino di archeologia e storia. dalmata XXXI*, Split
- KAPETANIĆ, N., ŽAGAR, M., 2001., Najjužniji hrvatski glagoljski natpis, *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU XXXIX*, Dubrovnik, 9.-48.
- KAPETANIĆ, N., VEKARIĆ, N., 1999., *Stanovništvo Konavala 2*, Dubrovnik
- KARAMAN, LJ., 1930., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb
- KOVAČEVIĆ, J., 1967., *Od dolaska Slovena do kraja srednjeg vijeka*, Istorija Crne Gore, Titograd
- KOVAČEVIĆ, N., 2000., *Antička topografija Župe dubrovačke i Konavala s posebnim osvrtom na ranokršćanski horizont*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb
- LUPIS, V., 2001., Pregled povijesti Stonske biskupije od osnutka do 1541. godine, Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije, Dubrovnik, 197.-218.
- MARASOVIĆ, T., 1989., Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji, *Radlpu* 12-13, Zagreb, 27.-40.
- MARASOVIĆ, T., 2004., Prijedlog kronološko – stilske periodizacije ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj, Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb, 23.-31.
- MATULIĆ, B., 1998., Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole – radionice mozaika, *VAHD* 87-89, Split, 374.-386.
- MENALO, R., 2003., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik
- MIGOTTI, B., 1996., Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji, *ARad-Raspr* 12, Zagreb, 189.-247.
- NOVELLI, S. C., 1974., *Corpus della scultura altomedievale VI.*, La diocesi di Torino, Spoleto
- PEJAKOVIĆ, M., 1996., *Omjeri i znakovi*, Dubrovnik
- PUŠIĆ, I., 1971., Preromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka* 3, Herceg Novi, 39.-52.
- RAPANIĆ, Ž., 1987., *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split
- RAPANIĆ, Ž., 2000., Od grčkih kolonista do franačkih misionara – Povijesno kulturna slika hrvatskoga prostora, Hrvati i Karolinzi, rasprave i vrela, Split, 32.-67.
- SERRA, J.R., 1974., *Corpus della scultura altomedievale VIII.*, Le diocesi dell' Alto Lazio, Spoleto
- VUKMANOVIĆ, J., 1980., *Konavli – antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd
- ZORIĆ, M., 1996., Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima, *ShP* 21, Split, 183.-204.
- ŽERAVICA, Ž., KOVAČIĆ, LJ., 2002., *Konavle – srednjovjekovna groblja*, Dubrovnik
- ŽERAVICA, Z., 2003., Rani srednji vijek Boke Kotorske, Jadranske studije, *ZborPMO*, Orebić, 255.-270.
- ŽILE, I., 1996., Novi nalazi predromaničke plastike u dubrovačkom kraju, Starohrvatska spomenička baština, Zagreb, 279.-295.
- ŽILE, I., 2003., *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Dubrovnik

SUMMARY

Early Medieval Stone Transenna from St. Paul's Church in the Village of Palje Brdo in Konavle

Palje Brdo (Paul's hill) lies in the southeastern part of the Konavle karst plain (Konavosko polje), on the bottom hillside of a protuberance whose slopes turn into a karst plain (Map 1). St. Paul's Church is situated on an elevated solitary hilltop overlooking the plain (Map 2). The region is very fertile and favorable for living; thus it was consequently populated ever since prehistoric times. In the Early Middle Ages even two churches were built – presumably on Antiquity foundations – bearing the names of the oldest Christian titulars: St. Paul in Palje Brdo and St. Peter in Karasovići. It is known that in the Middle Ages St. Paul's Church was the capital church of the Pločice parish, to which Palje Brdo belonged, yet its church dedicated to St. Paul had no apsidal area; therefore we may assume that the apse of the oldest church, of which the transenna was part, was probably removed in the reconstruction of 1907. Having in mind the suggested dating of the transenna, this would imply that the early medieval single-nave church with an apse existed already since the period of the seventh or the eighth century, and that it might have been built on the site where an earlier Early Christian church used to be, which would suit the general context of the period (MARASOVIĆ, 1989, 29).

An early medieval transenna was preserved (Pl. 1; Fig. 1) above the entrance to the contemporary St. Paul's Church, oriented from east (altar) to west, and with a rectangular layout (7.15 x 5.05 m), almost exactly in the middle of the facade. Its height is 0.57 m, and its width is 0.27 m. The transenna frames are 0.12 m wide. Its body – the transenna plate – is 0.06 m thick and cut from the same piece of stone plate as the transenna frame, and it is placed in the center of the frame. The transenna is ornamented only on the outside, whereas its inside surface is flat. The transenna is made of pale yellow limestone, extraordinarily suitable for masonry. It was cut in a single piece of a specially prepared plate. Only the front side is ornamented (Fig. 7), whereas the reverse side is flat (Fig. 8). A simple lath frames the decorative field. A twist beam splits the decoration surface into two unequal fields. The upper portion that ends in an arch contains a chiseled motif of a lily, while the lower portion contains a four-leafed geometric motif. The rosette is decorated by three-band ribbons in flat relief, and the middle is filled with a three-band circle. The side-leaves of the lily have a two-band decoration, and parallel with the central,

triangle-shaped leaf, on its very margin there is a single-band ribbon. In the middle of the central leaf there is a single-band flat relief circle with an inscribed cross.

Apart from the decoration style, in the interest of chronological, as well as cultural and historical categorization, it is of great importance to analyze the structural elements – the symbols – of the transenna. The lily and the cross are placed in the semi-circular upper portion, and in the lower portion there is a square with a four-leafed motif and a circle in the middle. Everything is placed under the transenna that ends in an arch, i.e. in a form that was assumed from Early Christianity and became the most characteristic method of expression in the pre-Romanesque and Romanesque architecture and art. Precisely the analyses of this church and transenna show that the Croats living in this region used Early Christian churches already from the seventh century, at times simply changing the church furniture, initially decorating it most frequently by two-band and three-band ribbons, crosses, rosettes, and lilies chiseled in flat relief.

After many comparative analyses that were carried through, it seems most appropriate to chronologically and culturally determine the origin of the transenna in the pre-Carolingian period, i.e. the seventh and the first half of the eighth century; therefore it might have been one of the elements that influenced the emergence of the so-called Carolingian art in this region in the period from the second half of the eighth to the end of the ninth century. This transenna, along with the group of finds with which it is directly linked, in fact represents the Early Croatian stage of development of this type of art. Those are monuments of the first stage, characterized by flat relief, imprecise masonry, an expressly geometrical manner of presenting motifs, and the lack of numerous elements from later stages (such as great diversity of floral, zoomorphic and anthropomorphic presentations and motifs, or overfilling surfaces with ornaments – so-called *horror vacui*), demonstrating the process of development of early medieval sculpture in the transitional period on the Croatian part of the Adriatic coast.

The transenna is a valuable find from the southern Croatian ethnic region and it is certainly among finds that need to be analyzed when examining the phenomenon of the origin of Christianity among the Croats; it is dated in the historical and cultural period defined as the early horizon of the Dalmatian-Croatian necropolises, i.e. approximately from the seventh till the mid-ninth century. It seems to represent an initial chain link in the process of development of the pre-Romanesque style among the Croats, even in details such as the working of three-band ribbons, the choice of the four-leafed motif, the lily and the cross. It is significant for a more thorough understanding of cultural development since the seventh century in the territory of the former Roman province of Dalmatia, where development proceeded on the foundations of the Early Christian period, as a part of the ethnic substratum of Antiquity; at first their religion was maintained, yet later it was assimilated by the new substratum of the Croat population. Bearing in mind that the Pločice parish (along with the Cavtat parish) is believed to be the oldest parish of the Konavle region, and taking into account everything that has been stated with reference to the evident Early Christian heritage and the dating of the transenna

from Palje Brdo, we could assume that St. Paul's Church and its transenna were some sort of continuation of an Early Christian church organization of the old Diocese of Epidaurus, though this time in the sense of the Benedictine understanding of organization of church life. Lately the assumption has been that the beginning of early medieval church architecture in the region of Dubrovnik first rested upon rebuilding and reconstructing Early Christian sanctuaries destroyed in the movements of the seventh century. That was when Old Croatian art of the first stage of the pre-Romanesque period commenced, to be continued through constant development during the pre-Romanesque period on the entire Croatian coast. Notwithstanding individual regional variations and masonry workshops, the existence of a general Old Croatian style in masonry can be identified, whose formation rested on the tradition inherited from Late Antiquity, and with the activity and the presence of the Benedictines as the most significant missionaries of the Pope and the Franks probably already at an early stage (sixth and seventh centuries) – all this as a part of the process of further existence of Western Christianity. That the continuity of monuments from the seventh to the end of the ninth century was preserved is evident also from the fact that the elements from the transenna – sometimes in the manner of their crafting – are found in monuments of special national interest, which have lately been analyzed as early medieval stone epigraphic monuments.

A wider analysis of the transenna leads to the conclusion that it stands at the beginning of Old Croatian art in the seventh century, that it developed from the tradition of Late Antiquity, and in the religious sense from the beginnings of Early Christianity, whose religious symbols were continuously conveyed into the Middle Ages as part of the intellectual and religious beliefs of Western Christianity, clearly with an evident development of art styles. Consequently, the period of migrations did not mark a crucial turn in the development of spiritual thinking, moreover the newly arrived Croats might already have been familiar with and partly even already have accepted Christian learning before the time of their arrival. Since they found themselves in a region where Christianity developed very early and completely prevailed, as they encountered the autochthonous population, lived together with them and encountered their churches, graves, symbolic presentations, church and social organization, as well as the presence of the Benedictines and the intense activity of the Popes, they accepted the fundamental ideas of Christianity at a very early stage.

We can probably state that as early as this time the unity of church and religion was a motor for the development of art, whereas somewhat later the church of Dubrovnik assumed a leading role, even though unified general development was possible due to unity in the broader sense of the word, particularly due to the fact that in the Middle Ages this region belonged to the Metropolis of Split, but not least due to its Early Christian heritage. Along with continuous fostering of Christian symbolism in the arts, special emphasis was placed on the specific Old Croatian three-band and interlacing-ribbon decorations. In connection with the find from Palje Brdo as well as the known finds from Boka Kotorska and the southern Adriatic coast down to Dyrrhachion, having in mind also all the finds from the remaining parts of Dalmatia and its hinter-

land, it should be pointed out that those incidents took place in the territory populated by Croats since the end of the sixth and the beginning of the seventh century; as pointed out many times over and as confirmed by the latest finds documenting the presence of the Old Croatian culture group in the area of Red Croatia (ŽERAVICA, 2002, 4), this was the area of the Roman province of Dalmatia.

Material and historical evidence of the presence of the Old Croatian group on the neighboring territory of Boka Kotorska documents that Konavle was part of the Old Croatian cultural circle already from the beginning of the Middle Ages. Historical development throughout the coming epochs, marked by the pre-Romanesque and the Romanesque style in art, clearly confirms the presence of Croats in this territory, as we can read from the data on Red Croatia found in historical sources.

The publication of the transenna from St. Paul's Church and the appeal for a more accurate interpretation of Old Croatian sculpture from the territory of Dubrovnik, particularly relying on the isolated layer of interlacement decoration following the Early Christian tradition and dated at the end of the eighth and the beginning of the ninth century, and the presently only known fragment of interlacing-ribbon pattern from Mrkan, Konavle, the Old Croatian graves from St. Peter's Church in Zvekovica, the pre-Romanesque Church of St. Mithras in Gabrili, the Church of St. Mihovil on Mrkan etc., as well as on the Glagolitic inscription from the eleventh century found in the Danube, give us a basic idea of the development of Old Croatian culture from the seventh century to the end of the pre-Romanesque period in the territory of Konavle as part of the Dubrovnik Region.